5. TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

BİLDİRİLER

CİLT I

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
BAŞKAN
MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR
AHMET KARADAĞ
AHMET ÖNAL
ALİ AÇIKEL
ALİ SATAN
ALPAY DOĞAN YILDIZ
AYLA AYDIN
BİROL ÇETİN
BÜNYAMİN ŞAHİN
CEMALETTİN ŞAHİN
COŞKUN ÇAKIR
COŞKUN YILMAZ
EMEL ŞENER BOY
EREN YÜRÜDÜR
ERHAN AFYONCU
FATİH SAVAŞAN
FİKRET SARICAOĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK
HAMZA ÜSTÜN
HATİCE UYANIK
HÜSREV SUBAŞI
İBRAHİM AYKUN
İBRAHİM ÖZBAY
İSMET TÜRKMEN
M. A. YEKTA SARAÇ
MAHMUT AK
MEHMET KARAKAŞ
MEHMET KARATAŞ
MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
MUHİTTİN DEMİRAY
MURAT HANİLÇE
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
NİHAT ÖZTOPRAK
NURHAN ATASOY
ORHAN METE KILIÇ
ORHAN UZUN
SEBAHATTİN BAYRAM
TUNCAY DÖĞEROĞLU
UĞUR DEMİR
YAVUZ ACUNGİL
YUNUS EMRE TEKİNSOY

YÜRÜTME KURULU
OSMAN SARI
MUSTAFA BANDIRMALI
İSMET TÜRKMEN
MURAT HANİLÇE
YUNUS EMRE TEKİNSOY
FATİH ERARSLAN
NAZİM BOY
HASAN ERDEM
COŞKUN ÜNSAL
ENGİN ÇETİN
HASAN YAPICI
SERKAN OSMANLIOĞLU

Yeni Çağ'da Gayrimüslim Seyyahların Gözünden Tokat

ÖĞR. GÖR. DR. HÜSEYİN ONUR ERCAN
Türk-Alman Üniversitesi

Giriş

Tokat, tarihin eski dönemlerinden beri (Kalkolitik çağ, milattan önce 5400-3000) gerek ticarî gerekse kültürel açıdan önemli bir şehirdir. Bu önemin başlıca nedeni, sahip olduğu jeopolitik konumdur. Zira Tokat, Orta Karadeniz'in sahil kesimiyle İç Anadolu Bölgesi arasında önemli bir geçit olma özelliğiyle Doğu'dan (Hindistan) Batı'ya (Avrupa) uzanan milletlerarası yolların kavşak noktasıdır, önemli ticaret yolları üzerinde bulunan büyük merkezlerdendir. Selçuklu ulaşım sisteminde önemli bir kavşak olan şehir, Osmanlı hâkimiyetine girdiği Yıldırım Bayezid döneminden itibaren (1398) yine doğu-batı (İran-Tebriz-Erzurum-Erzincan)[1] ve güney-kuzey (Halep-Bağdat-Diyarbakır-Malatya-Sivas)[2] istikametinde ulaşımı sağlayan yolların kesişme noktası olarak transit ticaret mallarının sergilendiği pazar konumunu sürdürmüştür.[3] Tokat, Yeşilırmak havzasındaki mevkii itibariyle aynı zamanda yüzyıllar boyu çok sayıda gayrimüslim seyyahın ziyaret ettiği kadim bir şehir olagelmiştir.

Türkiye'de seyahatnâme literatürüne önemli katkıda bulunmuş olan Stefanos Yerasimos'un Fransızca hazırladığı "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyyahlar: 14.-16.*

1 "İran toprakları içinde yer alan Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelen yollar Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kapısı olan Erzurum'da sona eriyordu. Oradan birkaç küçük değişiklik içeren tek bir güzergâh tüm kervanları Tokat'a çıkarıyor", bk. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, I, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2013, s. 40.

2 Örneğin 1743'te İsveçli Jean Otter, Bağdat-Musul-Kerkük-Mardin-Diyarbakır-Elazığ-Sivas üzerinden Tokat ve Amasya rotasında seyahat etmiştir, bk. Hadi Belge, "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744)", *Turkish Studies – Historical Analysis*, c. 16/3 (2021), s. 256.

3 Ali Açıkel, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (=DİA),* c. 41, s. 223-226.

1717 yılında Tokat ve Tokat'ta Türk Kadınları[1]

1 Joseph Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Armenie, de la Georgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure. Avec les plans des villes & des lieux considérables..., vol. II, Paris, Imprimerie Royale, M.DCCXVII [=1717], s. 432.

Yüzyıllar" isimli kronolojik bibliyografyada, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına gelen çoğu Batılı gayrimüslim seyyahın kısa biyografik bilgileri, geliş sebepleri ve kaldıkları süreleri yer almaktadır[4]. Söz konusu eserde seyyahların uğradığı şehirlerin listesine bakıldığında bazı gezginlerin tercih etmiş oldukları güzergâhlar üstünde Tokat'ın da bulunduğu görülmektedir. Batılı seyyahlar tarafından tercih edilen güzergâhların, ulak/kurye rotalarıyla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Anadolu yarımadası, Bolu, Osmancık, Niksar, Erzincan ve Erzurum üzerinden geçen en kısa kuzey rotası, Bursa, Ankara ve Tokat üzerinden geçen orta kervan rotası ve Kütahya, Konya, Kayseri ve Sivas üzerinden geçen büyük güney askerî rotası ile üç rotanın birbirinden ayrılmasının en iyi örneğini sunmaktadır.

1547 yılı başında Fransa Kralı I. Fransuva tarafından İstanbul'a büyükelçi olarak gönderilmiş bir soylu olan Monsieur D'Aramon'un ekibi tarafından Erzurum'daki Osmanlı ordusuna katılmak üzere kestirme bir yol olarak kullanılan kuzey rotası, 17. yüzyılda Jean-Baptiste Tavernier'in kervanı tarafından takip edilmiştir. Diğer güzergâhlarda, Halep ile Filistin arasında ya da Belgrad'dan İstanbul'a, bu

4 Stefanos Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'empire Ottoman: XIVe-XVIe siecles,* Ankara 1991.

üç kategori birleştirilir, ancak kurye güzergâhları Adriyatik ile İstanbul arasında Balkanlar'dan geçer ve ordu Moldavya'ya ya da Arnavutluk kıyılarına gittiğinde kendi güzergâhını oluşturur[5].

Tokat, Gürcistan-Kudüs ve İstanbul-Gürcistan hattında da tercih edilen güzergâh üzerinde bulunur. Örneğin Gürcü din adamı Timote Gabaşvili, 1750-1759 yıllarında kutsal mekânları ziyaret etmek amacıyla Yunanistan ve Filistin'e seyahat etmiş ve seyahat dönüşünü Kıbrıs-Atina-İstanbul-Samsun-Sinop-Tokat-Gümüşhane-Erzurum-Ahıska-Suram şehirleri üzerinden gerçekleştirmiştir.[6] Seyahate çıkarken Batum'dan ayrılıp deniz yoluyla önce Trabzon ve Ünye, ardından karayoluyla İç Anadolu'dan geçerken uğradığı Tokat hakkında şunları yazmıştır: *"Ünye'den yolumuza karayolu ile devam etmeye karar verdik. Ev sahipleri bize yolluk ve ayrıca rahat gidebilmemiz için at verdiler. Oradan ayrıldıktan sonra dört günlük yolculuk sonrası Aziz Grigol Kilisesi'nin bulunduğu Neokesaria [Niksar] şehrine vardık. Kilisenin güzelliğine kendi gözümüzle şahit olduk. Bu şehrin içinden geçen ırmağa "Yılan" diyorlar. Efsaneye göre burada yaşayanların istekleri üzerine şehir halkının ürünlerini mahveden bu ırmağı Tanrı, elindeki asasıyla yukarı kaldırıp uzağa fırlatıp yönünü değiştirdikten sonra ırmağa hitaben: "Bundan sonra senin için belirlenen sınırları geçme!" şeklinde emretti. Uzun ağaçtan sonra bu asa günümüze kadar gelmeyi başardı. Başına gelen bu olaydan korkan ırmak ise ondan sonra oradan uzaklaşmış. Bir gece bahsi geçen ırmağın üzerinden köprüden karşı tarafa geçtik. Oradaki kilise hâlâ Hıristiyanların kontrolü altında.*

O mekândan ayrıldıktan sonra Ermenilerin "Kukuso" olarak dillendirdikleri Komani şehrine geldik. Orada, vatanından sürüldükten sonra yaşamının geri kalan kısmını Komani'de geçiren Aziz Papaz Yuhanna Okrsopiri'nin mezarını ziyaret ettik. Mezarın yakınında, Türklerin "Tokat" adını verdikleri büyük Ermeni şehri Kukuso vardı. Niksarlı Başpapaz Gurasime, kiliseyi Tokat'tan yönetiyormuş. […] Birkaç günümüzü ayırdığımız bu şehirde, merkezden uzak mesafeye Kraliçe Teodora tarafından yaptırılmış manastırı ziyarete gittik. Takvim 15 Ağustos'u gösteriyordu."[7]

---

5 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 90.

6 "*[…] İstanbul'dan ayrıldık ve deniz yolu ile önce Şile'ye oradan da Sinop şehrine vardık. Sinop sonrası yine deniz yoluyla Samsun'a vardık. Samsun'dan sonra karayolu ile önce Amasya'ya sonrasında ise Tokat üzerinden günümüzde Gümüşhane olarak bilinen Kaldea şehrine vardık […]*" (bk. *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, haz. ve çev. Harun Çimke, İstanbul 2021, s. 90-153.

7 *Aynı eser*, s. 95.

Yerasimos'un Bibliyografyasında Tokat'ı Ziyaret Ettiği Bildirilen Seyyahlar

Yerasimos, yukarıda zikredilmiş olan eserinde Vasiliy isimli Rus tüccar (1465), İtalyan seyyah ve elçi Vincenzo d'Alessandri (1570) ve İngiliz seyyah John Newberie (1581) olmak üzere üç kişinin Tokat'ı ziyaret ettiğini yazar.[8]

1465: Vasiliy isimli Rus tüccarın 1465-1466 yıllarını içine alan hac (Kudüs) yolculuğunda kullandığı güzergâh üzerinde (Bursa, Amasya, Turhal üzerinden) Tokat bulunmaktadır. 1465 Ekim'inde vardığı şehirden şu şekilde bahseder: "*Bursa'dan yola çıktıktan sonra iki kayalık dağın üzerinde yer alan Tokat'a yürümek bir ayımızı aldı. Bu şehrin pazarlarından, hamamlarından, sokaklarından ve hatta avlu önlerinden su geçer. Bu şehir Bursa'dan bile büyüktür. Başrahibi Arsène olan ve kutsal Aziz Nicolas'a adanmış tek bir kilisesi vardır; Hıristiyanlar azdır.*"[9]

1570: İstanbul'daki Venedik okulundan mezun olan ilk dil çocuğu ve ülkenin dili ve gelenekleri konusunda uzman olan Vincenzo degli Alessandri, 1570 yılında Venedik tarafından İran Şahı'na gönderilmek üzere –1566 ila 1570 yılları arasında İstanbul'da imzalanan anlaşma uyarınca Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmak üzere–[10] İran'a doğru yola çıktı. D'Alessandri görevlendirildiğinde, seyahat planını farklı bir şekilde oluşturdu. Viyana'ya ve ardından Kraków'a giderken Ermeni tüccarların Lviv ve Tebriz arasındaki güzergâhını takip etti. Moldavya'yı geçtikten sonra Akkerman'da Sinop'a doğru yola çıktı ve buradan Tokat, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e giden kervan yolunu izledi. Dönüş yolunda Gürcistan rotası Batum'dan Rize, Trabzon, Sinop, İstanbul üzerinden Karadeniz'in tüm güney kıyılarını takip etmek üzere yola çıktı. Bir sonraki aşamada Moldavya'daki Yaş ve Hotin üzerinden karayoluyla yine Lviv ve Kraków'a gitti.[11]

1581: İngiliz tüccarların İpek Yolu'na ulaşma teşebbüslerinin ortaya çıktığı bir dönemde İngiliz tüccar ve maceraperest John Newberie/Newberry/Newbery, Fırat Nehri üzerinden yelken açarak ilk kez Felucce üzerinden Bağdat ve Basra Kör-

8 Krş. Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 61-62, 79, 90, 113, 291, 331.

9 B. de Khitrowo, "Pèlerinage du Marchand Basile 1465-1466", *Itinéraires russes en Orient. Traduits pour la Société de l'Orient latin*, C I/1, çev. S. P. Khitrovo Genève 1889, s. 244-245. Tüccarın seyahatnâmesinin Türkçe tercümesi için bk. Alihan Böyükçolak, "1465-1466 Yıllarında Anadolu'dan Geçen Rus Tüccar Vasiliy ve Seyahatnamesi (Tercüme-Tahlil)", *Rusya Araştırmaları Dergisi*, sayı 6/1 (2021), s. 1-21.

10 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 291.

11 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 79. Vincenzo d'Alessandri'nin elçiliğine dair raporunun İngilizce tercümesi için bk. Vincenzio d'Alessandri, "Narrative of the Most Noble Vincentio d'Alessandri", (ed.) Charles Grey, *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, London 1873, s. 210-229. Söz konusu raporda Tokat'a ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

fezi'ne ulaştı. Hindistan'a ulaşmak için Portekizli tüccarlar tarafından zaten bilinen ve sıklıkla takip edilen Büyük Kervan Yolu rotasını kullanan ilk İngiliz tüccardı. 1581 Ocak'ında Tokat'a da gelmiş olan İngiliz seyyah John Newberie'den, yolculuğu hakkında şunları okumaktayız: "*Erzurum'da seyis tutmanın bedeli elli dört akçe*[12] *kadardır. Erzurum'dan Erzincan'a bir katırla yolculuğun bedeli on iki shehides [?] ve oradan Tokat'a üç Duckats [düka] kadardır. […] Ocak ayının on üçüncü günü Erzincan'dan ayrıldık ve aynı gün Serperron*[13] *adında bir kervansarayda*[14] *konakladık. Ayın on dördü Pazar günüydü, Sörperan Hanı'ndan yola çıktık ve aynı gün Ardansegh [Yurtbaşı]*[15] *adında bir kazada konakladık; o gün Chardalor [Çardaklı] Dağlarını geçtik, o güne dek görülmemiş bir kar, ayaz ve rüzgâr vardı ve bütün gece dağlarda kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydık. Ayın 16'sında Yurtbaşı'ndan yola çıktık, aynı gün küçük bir kayanın üzerinde duran küçük bir kilisesi olan Shewbaning [Çobanlı] adlı kasabaya vardık. Ayın 17'sinde Çobanlı'dan yola çıktık, aynı gün Andre*[16] *adında büyük bir kasabaya vardık; burası yolun dışında, bir tepenin altında, çok hoş bir vadide yer alıyordu. 18 Ocak'ta Suşehri'den ayrıldık ve aynı gün Yeoltedder'de [Hacı Murat/Koyulhisar] nehir kenarında bir yerleşke olan Longo [?] adlı bir kasabada konakladık. Burada Tokat kervanı ile karşılaştık ve bu dağın eteklerinde başka bir nehre ulaştık. Ayın 20'sinde Longo'dan [?] yola çıktık ve aynı gün Prassa [?] adında bir kasabaya vardık. Prassa'dan [?] bir Pazar günü olan ayın 21'inde Tokat'a geldik. Yol üzerinde biri Namnons [?] ve diğeri Manec [?] olarak adlandırılan iki kaza bulunur. Namnous çok büyük bir kazadır ve birçok Hıristiyan vardır. Burada öküzlerle çift sürmeye gidiyorlar, biri ötekinden üç metre uzaktadır.*

Tokat'ın yakınında, şehrin kuzeydoğusunda Ponnats [Yeşilırmak] nehri akar ve üzerinde büyük bir taş köprü[17] *vardır. Şehrin kuzeyinde yüksek bir kayanın üzerinde çok müstahkem bir kale vardır ve şehrin güneyinde, hem şehre hem de kaleye hâkim olan çok yüksek bir dağ yükselmektedir. Ve burada yeni inşa edilen bütün evler aslanların inine benziyor. Tokatlıların sabanlarının kulakları yok, ama çok uzun*

12 Metinde geçtiği şekliyle "Auctshas", akçe demektir, bk. Heath W. Lowry, *Ottoman Bursa in Travel Accounts*, Indiana 2003, s. 12.

13 Göyne köyünün yakınlarında bulunan bir han, bk. Thomas Sinclair, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages,* London 2020, s. 313. Bu yerin (Serperron) ve Newbery'nin metninde geçen diğer yer isimlerinin karşılıkları Sinclair'in kitabından alınmıştır. Serperron, günümüzde Erzincan'ın 40 km kadar doğusunda bugünkü Tunceli yol ayrımı yakınlarında ve Sansa'ya girmeden kuzeydoğuya ayrılan yol üzerindeki Sörperan Hanı'dır, bk. Hamza Gündoğdu, "Kuzeydoğu Anadolu Yol Güzergahı ve Karakulak Menzili", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı 7 (2001), s. 66.

14 Metinde "Crauanserras".

15 Ermenice kökenli Erzinsi, daha sonra Melikşerif, şimdi Yurtbaşı/Refahiye.

16 Suşehri, eski adıyla Enderes veya Endires.

17 Hıdırlık Köprüsü.

payları var. Kalay, Tokat'ta bir hizmetçi/uşak ederinde, üç yüz akçedir. Pambas [?], altmış iki akçe ayrıca yirmi beş tohum ipek, seksen akçe[18] *değerindedir. Ocak ayının yirmi dört ve yirmi beşinci gününde yavaşça ilerleyen kervan geldi. Tokat'taki Yahudi kadınlarının başlarında çok yüksek başlıklar vardır, eski Yunan kadınlarının başlarına bağladığı sargıya çok benziyor. Tokat kalesinin tek bir kapısı vardır, o da kuzeydedir;* şehrin *o bölümünün tümü Hristiyan'dır. Yirmi dokuz Ocak'ta Tokat'tan ayrıldık ve aynı gün büyük bir kalenin bulunduğu taş bir köprüden geçtik.*"[19]

Tokat'ı Ziyaret Eden Başka Gayrimüslim Seyyahlar

Fransa Kralı XIV. Louis tarafından Babür hükümdarına elçi olarak ilk kez yollanan Fransız seyyah François de La Boullaye-Le Gouz, 1644-1650 yılları arasında geniş bir coğrafyayı dolaşmıştır. Paris'ten başlamış olduğu yolculuğunda Floransa ve Roma gibi Avrupa şehirlerini gezdikten sonra İstanbul-Ermenistan hattıyla İran'a varmış, buradan da Hindistan'a doğru yol almıştır. Hindistan'ın akabinde Hicaz'a geçen seyyah, burada Kuzey Irak'ı gezdikten sonra Mardin'den Diyarbakır'a, oradan da Halep istikametinden Mısır'a devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu topraklarından geçerken İstanbul-Tosya-Amasya üzerinden Tokat'a uğramıştır. Seyahatnâmesini 1653'te Paris'te yayınlamış olan Le Gouz, seyahatnamesinin ilgili bölümünde şunları yazmıştır: *"Ekim ayının üçünde Amasya'dan yola çıktık ve yedi saatlik bir yolculuktan sonra Aynapazar, yani Fransızca "Ayna Pazarı" denilen yerde*[20] *eski, yıpranmış bir kervansaraya vardık*[21]*. Taç kapısında bulunan ve Selçuklu Sultanı Alâeddin'in*[22] *talimatıyla eklenen kitabenin de tanıklık ettiği gibi, Alâeddin bir zamanlar buranın kurucusuydu.*[23] *4 Ekim'de Bachi coi*[24]*, Fransızca "Şef'in kasabası" anlamına gelir, vardık. Buradan sağ tarafta altı saatlik bir yolculukla kabaca Hercar [?] olarak adlandırılan kasaba görülür. 5 Ekim'de Tohat'a ya da Tokcat'a vardık. Burası Floransa büyüklüğünde bir şehirdir. Ermenilerle dolu ve Avrupa tarzında inşa edilen bir şatoda ikamet eden bir paşa*

18 Metinde "Aspers".

19 "Two Voyages of Master John Newberie, One, into the Holy Land; The other to Balswara, Ormus, Persia, and backe thorow Turkie", *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes, Contayning a History of the World, in Sea Voyages, & Lande Travels, by Englishmen and others*, ed. Samuel Purchas, Part I, Volume II, London 1625, s. 1418.

20 Tokat'ın Pazar ilçesi.

21 Burası 1239'da yaptırılan Mahperi Hatun Kervansarayı olmalı.

22 I. Alâeddin Keykubat.

23 Esasen burayı Mahperi Hatun yaptırmıştır.

24 Paşaköy.

1717 yılında Tokat ve Tokat'ta Türk Kadınları[1]

1 Joseph Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, fait par ordre du Roy. Contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs Isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Armenie, de la Georgie, des frontières de Perse & de l'Asie Mineure. Avec les plans des villes & des lieux considérables..., vol. II, Paris, Imprimerie Royale, M.DCCXVII [=1717], s. 432).

tarafından yönetilir, birçok güzel eski su kaynağı vardır. Yedi saatlik yolculuktan sonra burada durduk ve arabalara erzak yüklemek için burada beş gün kaldık. Arabanın yüklerini taşıması ve Erzurum'a gitmek için orada develer aldık."[25]

18. yüzyılın ikinci yarısında Tokat Kazası'nda yaşayan Rum nüfusa dair bir kayıt için Türkiye ve Rusya'da uzun yıllar yaşamış olan William Eton'un seyahatnamesi fikir verir. Eton, 1776 yılında Tokat'taki gayrimüslim tebaadan alınan arazi vergisi (haraç) miktarını 260 purse Rumi/kîse-i Rûmî[26] olarak beyan eder[27]. Bu sayı yine aynı kaynakta zikredilen örneğin Amasya (180), Trabzon (300) ve Sivas (490) ile kıyaslandığında, Tokat'ta kalabalık sayıda gayrimüslim bulunduğuna işaret eder.

1781 yılında Floransa akademisinden İtalyan başrahip Domenico Sestini, İstanbul'dan Basra'ya yolculuk yapmış, bu yolculuğu esnasında Tokat'a da uğramıştır.

25 François de La Boullaye-Le Gouz, *Les voyages et obseruations du Sieur de La Boullaye-Le-Gouz, gentil-homme angeuin: où sont décrites les religions, gouuernemens, & situations des estats & royaumes d'Italie, Grece, Natolie, Syrie, Perse, Palestine, Karamenie, Kaldée, Assyrie, grand Mogol, Bijapour, Indes orientales des Portugais, Arabie, Egypte, Holande, grande Bretagne, Irlande, Dannemark, Pologne, isles & autres lieux d'Europe, Asie & Affrique, ou il à seiourné*, le *tout enrichy de belles figures; et dedié à l'Eminentissime Cardinal Capponi* (Paris: Chez Geruais Clousier au Palais, sur les degrez de la Saincte Chapelle, 1653, s. 68.

26 1789 yılında 1 kîse-i Rûmî 416,5 Esedî kuruş ve 20 akçe ediyordu, bk. Baki Çakır, "Kese", *DİA*, Ek-2: 42. Buna göre Tokat'ta alınan haraç takriben 108.290 kuruşa karşılık geliyordu.

27 William Eton, *A survey of the Turkish Empire*, London 1798, s. 44.

Bir arkeolog, nümizmat ve doğa bilimci olan Sestini, bir yüzyıl öncesinde tıpkı Le Gouz gibi İzmit-Bolu-Tosya-Amasya güzergâhını, yani Anadolu Orta Kol rotasını[28] takip ederek Tokat'a varmıştır. Yolculuğunu Sivas, Keban ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a sürdürmüş olan Sestini'nin Tokat hakkında yazdıkları şu şekildedir: "*Tokat'tan külçe hâlinde gelen bakır, karayoluyla Samsun'a ulaşır ve buradan dağılır*[29] *[…] Sirke, Tokat'ta bol miktarda var […] Komana Pontika Antik Kenti'nin yer aldığına inanılan Tokat, az ya da çok geniş bir vadide yer alır. Dağların nasıl kıvrıldığına bağlı olarak geniş bir vadide yer alır. Vadiyi çevreleyen en yüksek iki dağ, hüzünlü bir manzara ve yoğun bir hava yaratıyor. En dik olanın tepesinde eski bir kale görülebilir. Bu şehir büyüktür ve Türkiye'nin en zengin şehirlerinden biridir. Ortasından bir nehir akıyor. Şehrin duvarları yok. Şehri bir Müslüman, bir ağa, bir serdar ve bir molla yönetiyor. Nüfus, çoğu Türk olmak üzere yirmi binden fazla kişiden oluşmaktadır; iki bin Ermeni, üç yüz Rum ve birkaç Yahudi vardır. Türklerin burada birkaç camisi var. En güzeli eskiden bir Rum kilisesiydi. Türklerin sadece bir tane oldukça fakir bir kilisesi var; bana söylenene göre şehirden bir mil uzakta, antik sütunlara sahip çok güzel bir kiliseleri daha varmış. Ermenilerde yedi tane var. Altı yıl önce, 1775 yılında çıkan bir yangın Tokat'ta büyük hasara yol açtı. Köprü üzerindeki Ermenilerden birkaç madalya satın aldım.*

Tokat ticaret odaklı bir şehir olduğu için buraya gelen kervanlar için çok sayıda han var. Son olarak, Magnesia Meandri/Aidin nakliye şirketi Tokat'taki imalathaneler için pamuk getirir ve yirmi günde varacağı İstanbul'a kadar gider. İran'dan gelen ipek, şallar, safran ve kök boya da eklenirdi, ancak Perslerin eskiden geliştirdiği bu ticaret dalı çok azaldı. Tokat'ın kendisi çok fazla ipek üretiyor. Keten boyuyorlar, Fas derisi hazırlıyorlar ve demir işliyorlar. En çok ticareti Ermeniler yapıyor; Tomagia'nın evi çok zengin. Sakinleri rahat ve bu nedenle biraz yaramaz. Ermeniler burada İstanbul'dakinden farklı ve oldukça tuhaf bir şekilde giyiniyorlar. Başlarına taktıkları büyük ve yuvarlak kalpak İran Mitra dininkine benziyor. Tokat'ta Sivas halkının mutsuz olduğunu ve Kürtlerin sürüleriyle yolumuzun üzerinde durduklarını, bunun da onları tedirgin ettiğini öğrendik. Trabzon'daki valiliğinden Sivas'a geçmekte olan Çerkez diye bilinen Hamet Paşa'nın[30] *yakında*

28 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı II (1981), s. 123.

29 Bu bilgiyi doğrulamak mümkündür: "Ergani'den develerle taşınan bakır madeni, Tokat'taki büyük kalhanede işlenerek mamul hale getirilir, buradan Samsun iskelesine ve oradan da İstanbul'a gönderilirdi", bk. Belge, "İsveçli Gezgin Jean Otter", s. 259.

30 Burada kastedilen, sabık Köstendil muhafızı, 30 Eylül 1779'dan 14 Nisan 1781'e kadar Trabzon Valisi olan Çerkez Hasan Paşa'dır, krş. Mehmet İnbaşı, "Trabzon / Batum Eyâleti Valileri (1755–1795)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 31/1 (2006),

gelmesini beklememiz tavsiye edildi, ancak maceraya atılmaya karar verdik. 14 Mayıs'ta yolculuğumuza devam etmek üzere Tokat'ı ve nehri geçtik."[31]

Yerasimos'un Anadolu'nun –Ankara ve Bursa ile birlikte– en önemli üç ticaret şehrinden biri olarak zikrettiği Tokat'a[32] yine 18. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'deyken gelmiş olan Fransız seyyah Peyssonel, Fransızların Kırım üzerinden Anadolu ve Kahire'ye olan ticareti üzerine yaptığı çalışmasında şunları yazmıştır: "*Tokat, Kastamonu ve Amasya'dan gelen ince pamuklu/Karadeniz kıyılarından gelen zamklı kumaş türü (Fr. Boucassin) veya boyalı pamuklu kumaşların ticareti Kırım'da çok büyüktür ve ticarî payı ortak yılda 400.000 kuruştan fazladır.*"[33]

Sonuç

Anadolu'nun kadim şehri Tokat hakkında bu bildiride sunulan Batılı ve Doğulu gayrimüslim Rus, Gürcü, İtalyan, Fransız ve İngiliz seyyahlarının izlenimleri, daha önce yapılmış çalışmalardan ortaya çıkan bilgileri doğrular nitelikte, şehrin seyyahların uğrak bir yer olduğunu, önemli bir ticaret merkezi vasfını taşıdığını, suyunun bol bulunduğunu ve kullanımda olan çok sayıda hanı barındırdığını göstermektedir. Bunun dışında seyyahların izlenimlerinden hareketle Tokat'ın demografik yapısının çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyıl sonlarında Tokat'ı ziyaret eden ve şehrin aktif ticarî yönüne vurgu yapan Domenico Sestini'den önce mesela aynı yüzyılın başında 28 Eylül 1701'de Tokat'a gelen Tournefort da, burayı "*Küçük Asya'nın ticaret merkezi*" olarak görmek gerektiğini yazmıştı.[34]

Yukarıda zikredilen gayrimüslim seyyahlar, Tokat'ın gelişmişliğine dikkat çekmektedirler. Nitekim 1465 yılında Bursa'dan Tokat'a yürüyerek bir aylık zaman zarfında ulaştığını yazan Rus tüccar Vasiliy, Tokat'ın "*Bursa'dan bile büyük*" bir şehir olduğunu belirtmiştir. Kendisinden yaklaşık olarak iki yüzyıl sonra 1653'te şehri ziyaret etmiş olan Fransız seyyah Le Gouz tarafından da Tokat, "*Floransa büyüklüğünde bir şehir*" olarak tarif edilmiştir.

---

s. 174-175.

31 Domenico Sestini, *Voyage de Constantinople à Bassora, en 1781, par le Tigre et l'Euphrate, et retour à Constantinople, en 1782, par le désert et Alexandrie*, çev. C. de Fleury, (Paris: Chez Cuchet, 1798), 48-54. Kitabın İtalyanca orijinali için bk. Domenico Sestini, *Viaggio da Costantinopoli a Bassora fatto dall' abate Domenico Sestini accademico etrusco* (Yverdon 1786).

32 Yerasimos, *Les Voyageurs*, s. 62

33 M. de C. Peyssonnel, *Traité* sur le Commerce de la *Mer Noire*, c. 1, Paris 1787, s. 49.

34 Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, II, 223.